

3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2-х Т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.
4. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К., 2001. – 440 с.
5. Бевзенко Л. Проблеми еліти з погляду соціальної самоорганізації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – с. 118-135.
6. Жан-Франсуа Ревель. Відживлення демократії. – К.: Критика, 2004. – 585 с.

Боженко А. М., НПУ ім. М. П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ УПОРЯДКУВАННЯ ЖИТТЯ СОЦІУМУ

В статье рассмотрено содержание понятия «политический дискурс». Автор доказывает, что в современном мире политический дискурс становится самостоятельным смысловым полем, превращается в своеобразную реальность. По мнению автора, политический дискурс становится средством организации жизни современного общества.

Maintenance of concept «political discourse» is considered in the article. An author proves that in the modern world political discourse becomes the independent semantic field, grows into original reality. In author's opinion, political discourse becomes the mean of organization of life of modern society.

Українська держава здійснює перехід від досить тривалого періоду владарювання тоталітарно-авторитарного режиму до демократії, який супроводжується суттєвими змінами у механізмах та засобах формування політичного, культурного, соціального та правового простору буття суспільства. Зазначені тенденції розвитку українського соціуму актуалізували роль комунікації, на яку у період кардинальних суспільних трансформацій покладаються функції створення демократичного середовища, у якому люди могли б толерантно та плідно взаємодіяти, об'єднавшись навколо нової системи ціннісних орієнтирів.

Політична сфера сучасної України бурхливо трансформується, а суттєвими аспектами цих трансформацій постають не лише владно-інституційні чинники політичної діяльності, а й розвиток комунікаційного виміру української політики. Постійна конкурентна боротьба між провідними суб'єктами політики, загострює

проблему вибору засобів та способів досягнення політичної переваги, набуття владного ресурсу. Окрім того, в Україні досить часто можна спостерігати явище політичного вакууму, наслідком чого стає прагнення різних партій та угруповань до досягнення владного Олімпу, шлях на який торується усіма дозволеними, а інколи й недозволеними засобами та методами: використання пропагандистських обіцянок та популістські заяви, маніпуляція вербальними та наочними засобами, вплив на емоційну сферу людини, безперервні інформаційні потоки, рекламні та PR-акції, медіаційні системи образів, використання не лише політичних, а й економічних та соціальних важелів. Політика прагне до тотального контролю над усіма іншими сферами життєдіяльності українського соціуму, намагаючись визначити стратегію розвитку та напрямки діяльності соціальних сфер.

Також у період суспільно-політичних трансформацій особливого значення набуває проблема ідентифікації української нації, адаптації української спільноти до нових соціальних та політичних реалій, що сприятиме органічному входженню української держави до європейського світу, європейської системи норм та цінностей. Формування політичної ідентичності та політичної культури ще одна важлива задача політичної комунікації.

Сучасна соціальна, економічна, політична ситуація в українській державі вимагає узгодження інтересів різноманітних політичних та соціальних груп з інтересами органів влади шляхом цивілізованої комунікативної взаємодії, у якій значна роль має належати засобам масової інформації та комунікації, оскільки останні мають забезпечити легітимні способи розв'язання соціально-політичних суперечностей та конфліктів.

Роль політичної комунікації в умовах глобалізованого інформаційного соціуму вивчали: в Україні – В. Горбулін, О. Бодрук, О. Картунов, Є. Макаренко, М. Ожеван, А. Чічановський тощо; у західній та російській науці – Н. Вінер, М. Маклюен, Б. Баді, П. Бурдьє, Д. Істон, Г. Алмонд, І. Масуда, С. Хантінгтон, Д. Балуєв, А. Кісельов, В. Комаровський, О. Поляков, С. Расторгуєв, Л. Шелєпін та ін.

Велика кількість праць вітчизняних учених присвячена проблемам політичної ідентичності в умовах політичних трансформацій (М. Обушний, М. Ожеван, М. Хилько, О. Салтовський тощо); проблеми впливу засобів масової інформації та комунікації

на суспільну свідомість у центрі уваги Л. Губернського, В. Бебика, В. Шкляра, Г. Почепцова, Є. Макаренка та ін.

На основі аналізу наявних публікацій можна стверджувати, що сучасні світоглядні та соціально-політичні трансформації, характерні для українського соціуму, обумовили стійкий інтерес до дослідження феноменів політичного дискурсу та політичної комунікації.

Тому *мета даної статті* – довести, що у сучасному світі політичний дискурс стає самостійним смисловим полем, перетворюється на своєрідну реальність, розвиток якої визначається власними специфічними законами, більш того, політичний дискурс не лише відображає уявлення людей про світ, а й значною мірою формує символічну реальність, яка потім перетворюється на соціальний закон, що організує життя соціуму.

“Дискурсы влияют на социальные, культурные и глобальные изменения – экологические катастрофы, войны, смены политического курса. Более локально – на появление новых социальных групп, изменение миссии организации, смену рекламной политики, моды. Эти события становятся возможны в силу развития мысли и убеждений людей – то есть смены дискурсов» [7, с. 10]. Наша комунікація, наш спосіб спілкування не лише відображає світ, репрезентує ідентичності та соціальні взаємодії, а й активно творить та змінює дійсність. Висловлювання та думки – не просто слова або мовні акти, це, перш за все, образ свого власного «я» та образи Інших, різноманітні прояви особистості, що простежуються у будь-якому комунікативному акті. Тому і особистість, і соціум не є апріорними величинами, вони конструюються, створюються в процесі спілкування, породжуються дискурсивно та інтерактивно.

Зазначена тенденція простежується і в європейській політологічній думці, яка звертає все більшу увагу на проблеми комунікації, використовуючи при цьому лінгвістичні, культурологічні, соціально-філософські підходи та методи. Наслідком цього стає виділення нових об'єктів аналізу – політичних повідомлень та текстів, напрацювань ЗМІ, PR-технології та практик, електронного PR-у. “Сучасний політичний дискурс перетворюється на дискурс влади, на практику керувань, контролю, маніпуляцій почуттями, мисленням людей за допомогою певних мовних засобів. Отже, він може бути використаний як інструмент не тільки позитивних впливів на соціокультурний контекст, а й таких, що роблять замах на права, свободи. політичні переконання громадян” [1, с. 46].

Стає зрозумілим, що у полі політичної реальності діють як владні, так і невіддані суб'єкти, які у процесі своєї взаємодії активно обмінюються інформацією, причому остання не завжди має лише денотативний, а досить часто містить значну кількість конотативного змісту, тому актуалізується проблема розкриття символічних кодів політичної комунікації. Зазвичай під денотативним значенням слова розуміється не сам предмет, а типові загальноприйняті уявлення про нього, той клас об'єктів, що володіють зазначеними номінативними властивостями, а конотативним значенням слова вважається будь-яка додаткова відносно денотативної смислова інформація. Денотативні значення завжди подаються у явній формі, експліцитно, а конотативні – імпліцитно, заковдано і політична сфера – найбільш вдала арена для користування конотаціями, а багато хто з політичних лідерів досконало володіє мистецтвом кодування та розкодування інформації, використанням усіх можливих змістів конвенційно-узгоджених ключових концептів.

Вивчення специфіки комунікативної поведінки, що характерна для різних сфер життя та діяльності соціуму, стає домінантним напрямком у багатьох гуманітарних дисциплінах, однією з яких постає політологія.

Представники західного філософсько-політологічного загалу (Д. Белл, М. Кастельс, М. Маклюен, І. Масуда, Е. Тоффлер, А. Турен тощо) у своїх наукових розвідках сформували різноманітні теорії та образи інформаційного суспільства, визнаючи домінантами його економічний та соціологічний вимір, проголошуючи основною цінністю теоретичне знання та інформацію. Політична комунікація потрапила до кола уваги таких наукових шкіл як Франкфуртська (Т. Адорно, Г. Маркузе та ін.), Анненбергська (Дж. Гербнер, У. Шрам, Д. Маккуел), представники яких зосередились на дослідженні взаємозв'язків та взаємозалежності структури та змісту повідомлень засобів мас-медіа як із системою влади у цілому, так і з діяльністю окремих політичних та соціальних інститутів та утворень зокрема. Неопозитивісти та представники аналітичної філософії (Л. Вітгенштайн, У. О. Куайн, Б. Рассел, Г. Фреге, М. Шлік та ін.) розкрили когнітивний потенціал мови, довели значимість впливу семіотики на розвиток як наукового пізнання, так і суспільствознавчої проблематики. Активізується інтерес дослідників до когнітивних засад процесу опанування реальності, підвищується значення процесів переробки та транспортування

інформації, вивчаються комунікативні системи та ті інформаційні потоки, що породжуються в них та перетворюються на складний системний продукт – дискурс, адже, як показали Ю. Габермас та К. -О. Апель, народження комунікативної події є основою дискурсу.

Останнім часом термін “дискурс” досить широко використовується та тлумачиться дослідниками як в науковій, так і у філософсько-політологічній рефлексії, проте визначення його обсягу, змісту та правил використання тлумачиться по-різному. “В научных текстах и дебатах термин “дискурс” используется произвольно, часто без точного определения. Понятие стало размытым – либо потеряло значение – либо напротив, стало использоваться более точно с различными значениями в различных контекстах. Но во многих случаях под словом “дискурс” подразумевают идею о том, что язык организован в соответствии со структурами, свойственными высказываниям людей в различных сферах социальной жизни” [7, с. 14].

Це визначає існування багатьох підходів до тлумачення сутності поняття «дискурс». Слово «дискурс» у перекладі з латини (*discursus*) означає “міркувати”, також має значення “блукати”. Первинно площиною використання поняття “дискурс” постає сфера лінгвістичних досліджень, де зазначений термін використовувався для позначення певної частини промови або тексту. Пізніше експансія дискурсу поширюється на інші сфери наукового пізнання та починає владарювати у філософському континуумі. Так, наприклад, М. Гайдеггер у “Бутті та часі” визначав дискурс як розуміння або фундаментальний екзистенціал [8, с. 181-182]. Площиною буття дискурсу стає і політична, і соціальна, і економічна реальність. Наслідком такого підходу стало розмивання значення поняття “дискурс”.

Сучасна дослідниця О. Духнич, аналізуючи дискурс, стверджує, що це більше, ніж процес комунікації між людьми, це та початкова стадія, з якої починається порозуміння та взаєморозуміння. Дискурс, на її думку, виконує п’ять основних функцій. По-перше, дискурс являється формою вираження, наслідком та базою для побудови знання певної епохи чи культури – ми знаємо рівно стільки і рівно так, скільки здатні говорити про те, що знаємо. По-друге, дискурс формує суб’єктів, задаючи характер їх ідентичностей, але, не даючи самої ідентичності як такої. По-третє, дискурс визначає русло можливостей мовлення і утворює мовні ігри, він створює

і реалізує соціальні відношення. По-четверте, дискурс зменшує межі і породжує процесуальність всупереч конечності об'єкта, у якій хто говорить і що говорить не суттєво важливо. По-п'яте, дискурс є влада, тому що ми не можемо говорити про те, про що в суспільстві й культурі говорити не прийнято [2].

Уперше дискурс як об'єкт наукової рефлексії викремлюється у концепціях лінгвістичного та філософського структуралізму, а потім постструктуралізму (К. Леві-Строс, Р. Барт, М. Фуко та ін.), які довели, що формування та специфіка мови, що розглядається як певна структура, залежить від норм, цінностей та правил, що панують у лінгвістичному співтоваристві. Дискурс створюється у просторі, який передує висловлюванням, проте міститься після мови, його сутність можна описати як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними параметрами. Для М. Фуко дискурс письма, писаного тексту являє собою тонку контактуючу поверхню, де зближуються та взаємодіють мова та реальність, слово та досвід. Саме дискурс проявляється подією знаку, позначає речі, проте те, що ним продукується, є значно більшим та важливішим, ніж просте використання знаків для позначення речей. Дискурс – це емпірична фігура, над якою домінують суперечності, це шлях, яким можна потрапити від однієї суперечності до іншої. У той же час дискурс – це складна та мінлива система, невизначена та багатогранна, оскільки він наполегливо показує те, про що не говорить Постструктуралісти (особливо М. Фуко та Ж.-Ф. Ліотар) здійснюють типологізацію дискурсів на основі їх відношення до сфер суспільної діяльності та практики, результатом чого стає виділення наукового, політичного, правового, релігійного та морального дискурсів, які доповнюють та легітимізують один одного.

Для Ж.-Ф. Ліотара важливе значення у структурі соціуму має наукове знання, при цьому останнє характеризується вченим як особливий вид дискурсу, оскільки являє собою множину повідомлень, що містять у собі певну сукупність вимог. Дискурс розуміється як етико-політичний феномен завдяки тому, що в епоху панування інформатики питання про знання постає як питання про управління, як діалог аргументацій, що має на меті досягнення локального консенсусу [4, с. 156].

Постструктуралісти відстоюють думку про те, що саме дискурс формує соціальний світ за допомогою значень, але, враховуючи нестабільність мови, вчені доводять, що значення ніколи не може

бути константним, воно постійно змінюється в силу тих або інших умов. З цієї причини жоден дискурс не є замкненим та завершеним, він знаходиться у постійному контакті з іншими дискурсами, тому змінюється, трансформується. Різноманітні дискурси знаходяться у постійній боротьбі за досягнення верховенства, за те, щоб зафіксувати своє значення у мові. “Посредством приписывания значений в дискурсе формируется социальная идентичность и социальные отношения. То есть, приписывание значений в дискурсе является средством изменения мира. Борьба на уровне дискурсов и изменяет, и воссоздает социальную реальность” [7, с. 26]. Тобто будь-яке висловлювання, будь-яке міркування просякнуте владними відносинами, які приписуються йому правилами граматики. Саме тому основою дискурсу, дискурсивної формації виявляються владні відносини. Дискурс – це вербально-артикульована форма об’єктивації змісту свідомості, що регулюється домінуючим у тій чи іншій соціокультурній традиції типом раціональності.

Досить часто дискурс тлумачать як сукупність письмових або усних текстів (повідомлень), що створюються у процесі комунікативних практик людей. У найзагальнішому визначенні – дискурс – це особливий спосіб комунікації, освоєння та розуміння світу або його складової частини. Дискурс являє собою самостійне змістовне поле, має свої власні закони розвитку та функціонування, і, створюючи певну символічну реальність, впливає та функціонування та стан розвитку суспільства. Дискурс постає формою соціальної поведінки, що використовується для репрезентації соціального світу, для збереження соціальних норм та правил.

Домінуючою при визначенні сутності поняття «дискурс» постає соціально-конструктивістська парадигма, представлена напрацюваннями Е. Гідденса, П. Бергера, Т. Лукмана, М. Фуко, згідно з якою комунікація, засоби спілкування, висловлювання, теорії та ідеї виконують не лише функцію відображення оточуючої реальності, але й активно створюють її, продукують зміни, впливають на формування соціальних відносин та конституують пошуки ідентичності, тобто слова не лише називають речі, а й активно діють, виражають ту чи іншу потребу.

Варто звернутися до наукової розвідки російської дослідниці С. Лангер, яка віднаходить новий елемент у структурі дискурсу. Вона стверджує, що будь-який дискурс – це поєднання двох елементів: контексту (може бути або практичним, або вербальним) та

новизни (те, на що завжди вказує промовець) [3, с. 125]. Українські дослідники (Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л.) тлумачать дискурс як явище багатопланове, що являє собою єдність слів (надфразовий взаємозв'язок), є самоузгодженим текстом, постає взаємодією, інтерацією між особистостями, представляє собою певну мовленнєву практику, що набуває форм «дискурс-прагматики», «дискурс-політики», «дискурс-риторики» [5, с. 14 – 15].

Для нашого дослідження важливе значення має визначення дискурсу П. Рікбором, оскільки він пов'язує феномен дискурсу саме з політикою, та доводить, що політичний дискурс – це розумно-раціональна організація, а політика – це рішення, тому не існує політичного дискурсу без політики [6, с. 275].

У тому ж сенсі визначає дискурс Дж. Лалл, стверджуючи, що останній – це процес, у ході якого ідеї та поняття, що циркулюють публічно, формують поширені у суспільстві уявлення.

Серед багатьох видів дискурсу нас цікавить політичний – простір боротьби різноманітних ідей та уявлень про оточуючу дійсність, засіб продукування політичних понять, норм, ідей, уявлень та поглядів. Саме політичний дискурс легітимує цілі та ідеали суспільства, вибудовує ієрархію політичних та соціальних цінностей, асимілює та узагальнює смисли та значення, породжені іншими сферами суспільного життя, моделюючи на їх основі відповідні суспільні інтереси та пріоритети. Громадянин певної країни лише через посередництво політичного дискурсу може виробити власну позицію, визначити місце у політичному континуумі, віднайти та артикулювати власну ідентичність (політичну, національну, громадянську).

Відомий французький учений П. Бурд'є стверджував, що поле політики – це ринок, де існує виробництво, попит та пропозиція особливого продукту – політичних партій, думок, пропозицій. Такі ознаки можна перенести і на політичний дискурс, а найбільш популярним товаром на політичному ринку стає політичний імідж партії, політика чи угруповання, стереотипізований образ держави, наявний у масовій свідомості, навіть зовнішньополітичний імідж держави.

Зі сферою політичного дискурсу пов'язане політичне маніпулювання, оскільки саме у ньому розкривається маніпулятивний потенціал політичної мови. Сучасна політика – це мовний простір, лінгвістичний континуум, де розробляються та реалізуються маніпуляційні сценарії, які дозволяють кон-

струювати символічну реальність, що ніколи не буде втілена в життя. Політики вдало використовують мрії, бажання та почуття людей, електорат перетворюється на знаряддя боротьби за владу, за яке навіть не потрібно платити, досить лише вдало вибудувати сценарій зваблювання.

Наслідком такого стану речей виявляється криза довіри до влади, загострення соціальних протиріч, криза особистісних надій та сподівань. Розробка проблем політичного маніпулювання – певна ознака минулого століття, коли вчені намагалися віднайти засіб, за допомогою якого можна створювати у суспільстві стан «некерованого, несвідомого натовпу», який дозволяє собою маніпулювати шляхом правильного поєднання раціональних та ірраціональних (емоційних) чинників впливу (З. Фройд, Г. Лебон, Е. Канетті). Як зазначав З. Фройд, маса завжди схильна до крайнощів, тому завдяки вдалому маніпулюванню її завжди можна легко ввести в стан неврозу, використати емоційний досвід, прихований або спотворений вербальними засобами. В Україні зазначена тенденція проявляється у своєрідному політичному інформуванні, в основі якого перебуває навмисна побудова певного уявлення пересічного громадянина стосовно суб'єктів політики або політичних явищ та подій завдяки чому засоби масової інформації змінюють якість та стан соціального простору.

У арсеналі ЗМІ, призначеному для політичного маніпулювання та політичної реклами, можна виділити наступні засоби: активне й майстерне використання метафор та алегорій, завдяки чому відбувається досить швидка заміна старої політичної символіки, що не відповідає вимогам часу на більш нову, прийнятну для нової політичної ситуації, позбавлених негативних асоціацій з минулим; майстерно побудовані політичні тексти, що перетворюються на своєрідні технології для здійснення впливу на свідомість мас, оскільки вони покликані не лише повідомляти певні новини, а й відволікати увагу та зміщувати акценти на користь замовника впливу; використання мови реклами, що впливає на вибір людини, формує специфічну систему цінностей та ідеалів, «вибудовує тотальне довкілля» (Ж. Бодрійяр), формує власну штучну модель соціальності. Неабияке значення у політичній пропаганді ЗМІ відводиться чуткам, інверсії та політичним анекдотам, також широко використовуються слова-кліше, абрєвіатури (не завжди зрозумілі пересічній людині), активно навішуються ярлики та проголошуються політичні лозунги.

Отже, політичний дискурс – своєрідний полідискурс, який поєднує у собі різноманітні жанри та типи дискурсів, що постійно взаємодіють між собою, він продукує образи та концепти оточуючого світу як для масової, так і для індивідуальної свідомості. Як це не дивно, саме у сфері політичного дискурсу пересічна людина найчастіше погоджується на те, щоб їй нав'язувати певні образи та ідеали, отримуючи за це або матеріальні, або моральні дивіденди.

Політичний дискурс однією з основних засад має потребу людини у прагненні до влади, яка деталізується у потребі у володінні матеріальними благами, у керуванні або певною групою людей, або навіть країною чи суспільством. Досягнення влади вимагає вербальної самопрезентації суб'єкта, його активної комунікації з соціумом, що і здійснюється завдяки політичному дискурсу з його аргументаційним інструментарієм та ресурсами мас-медіа, політичними вербальними формулами утримання влади та її посилення, традиціями та ритуалами використання владних повноважень.

Політичний дискурс – породження пануючої ідеології, яка наповнює його продуманими замовленими образами, запрограмованими технічними та соціальними термінами, кінець кінцем створює цілісну систему лінгвістичних утворень та новоутворень, які мають штучне походження, а тому легко контролюються існуючою у суспільстві владною верхівкою та діють відповідно до вимог домінуючої політичної парадигми.

Література:

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения (повседневное использование и злоупотребление). Психологическая энциклопедия / Э. Аронсон, Э. Р. Пратканис. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 384 с.
2. Духнич О. Е. Дискурс и многообразие его определений // <http://olga.psycom.info>.
3. Лангер С. Философия в новом ключе: Исследование символики разума, ритуала и искусства / Пер. с англ. С. П. Евтушенко; Общ. ред. и послесл. В. П. Шестакова. / С. Лангер. – М.: Республика, 2000. – 287 с.
4. Лиотар Ж. -Ф. Состояние постмодерна / Ж. -Ф. Лиотар. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
5. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: (Монографія) / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К.: ПАРАПАН, 2000. – 304 с.

6. Рікьор П. Історія та істина / П. Рікьор. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2001. – 396 с.
7. Филлиппс Л., Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлиппс, М. Йоргенсен. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.

Карагіоз Р. С., ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

КОМУНІКАТИВНІ ДІЇ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ВЗАЄМОПОРОЗУМІННЯ УЧАСНИКІВ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

В статье дается понятие коммуникационного процесса, анализируются основные направления коммуникационных действий. Важное значение уделяется возможностям коммуникационности в процессе достижения политического согласия среди участников политического процесса.

In article is given notion of the communication process, is analysed main trends communication action. Important importance is spared possibility communication in process of the achievement of the political consent amongst participant of the political process.

Змістовний зміст поняття “консенсус” і способи його досягнення були різними в різні епохи. Немаловажну роль у його трактуванні мають традиції раціональної комунікації, дискурсивного спілкування між людьми. Теорія демократії XVIII століття бачила в демократичному процесі раціональне міркування, що веде до єдності та відповідає спільному інтересу. Відповідно до цього світогляду, всі розбіжності лише в думках: не існує конфліктів, які не можна було б усунути за допомогою раціонального обговорення. Роль політичного процесу розумілася як пошук істини. А статус консенсусу був моральним – як втілення спільного інтересу. Таким чином, перевагу демократії бачили саме в її раціональності, тому й Ж. -Ж. Руссо, і Дж. Медісон так побоювалися інтересів, страстей та породжуваних ними фракцій. Демократія представлялася як механізм досягнення згоди, знаходження загального блага.

Такі вчені як Хабермас, Ясперс, Апель заклали основи підходу до цивілізації або культури з погляду того, наскільки її комунікація є відкритою, наскільки сама комунікація є основною для культури